

С. С. Түсіпбеков, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі
(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы)

БАЛА ҚҰҚЫҒЫН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ БІРҚАТАР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Адамның шыр етіп жерге түскен минутынан бастап, оның өмірін, денсаулығын, тыныштығын қорғап отырған заң бар. Ондай нормативтік-құқықтық актілерге: 1948 жылы 10 желтоқсанда қабылданған «Адам құқығының жалпыға бірдей декларациясы», 1959 жылы қабылданған «Бала құқығы декларациясы», міне осы декларациядан кейін 61 ел қол қойған 1989 жылы 20 қарашада «Балалар құқығы туралы Конвенция» жатқызуға болады. Қазірде мұндай шарттарға 191 мемлекет кірген. Конвенция деген — арнаулы мәселелер жөніндегі келісімшарт. Осы Конвенция негізінде 2002 жылы 08 тамызда Қазақстанда «Балалар құқығы туралы» Заң қабылданды¹. Бұл Заң 9-тарау, 53-баптан тұрады. Осы ережелерді бұлжытпай орындау — біздің Отанымыз, еліміз, халқымыз алдындағы парызымыз. Біздің өміріміздегі кейбір келеңсіз жағдайлардың көбі біздің осы заң талаптарын, тәртіп талаптарын білмейтіндігімізден туындап жататыны сөзсіз.

Заң дегеніміз қоғамның негізгі тірегі, қоғам деп отырғанымыз мына біздер. Н. Ә. Назарбаев: «Конституция — бұл да ел рәміздерінің бірі. Сондықтан негізгі заңды елдің туы, әнұраны, елтаңбасы секілді қадірлеу, құрметтеу біздің парызымыз»ⁱⁱ, — деген. Сондықтан әрбір адамның заң талабына бағынып, жат қылықтар, өрескел тәртіп бұзушылыққа бармау, өзіне жүктелген міндетті уақытылы орындаудың өзін еліміздің Ата Заңның, халықты құрметтеуі деп білуімізге болады. Конституция — елдің барлық ережелері жинақталған мемлекеттің негізгі құжаты. Сондықтан да біз оны Ата заң деп құрметтейміз. Әрбір адам өзінің де, өзге елдің де заңына бағынуға міндетті. Әр мемлекеттің өзіне тән заңы бар.

Құқықтар мен заңды мүдделерді қорғау мақсатында бала құқығы заңмен бекітіледі. Құқық қорғауды ата-аналар, бағып-қағу және қамқорлыққа алу органдары, сот, прокурор жүзеге асырады. Заң баланы озбырлықтың түрлерінен оның абройын төмендетуден, ата-аналар тарапынан болатын қиянаттан қорғайды. Қазақстан Республикасында балалардың мүддесі қорғала отырып, ондай ата-аналарды ата-аналық құқықтан және баланы бағып-қағуға беруден айыруға байланысты шараларды қолдану заңдық тұрғыда қарастырылған. Бала мүлктік құқыққа да ие. Ол көбінесе өз ата-аналарының және отбасының өзге де мүшелерінің күтіп бағуы құқықтарына байланысты болмақ. Алименттер, зейнетақы мен жәрдемақылар ата-ананың атына келіп түседі, алайда, ол қаржы баланы күтіп-бағуға, білім беруге және тәрбиелеуге жұмсалады. Заң балаға сыйға немесе мұраға алған мүлкті меншігіне алу құқығын береді, сондай-ақ, еңбекпен айналыса отырып, өзінің жеке еңбегінің кірістерін алуға, жекеленген пәтердің иесі болуға, т. б. мүмкіндік береді. Балаларға қамқорлық жасай отырып, мемлекет бала туған кезде жәрдемақы төлейді. Көп балалы отбасыларын түрлі жағынан қорғауға алынған.

Бала Конвенциясы — бала құқығының әлемдік Конституциясы. Халықаралық шарт бойынша бала деп кімді санайды?

Балалар — бұл бесіктегі нәресте, бала бақшаға асыққан сәбилер, мектепке аяқ басқан бастауыш оқушы, орта буындағы 5-7 сынып оқушысы, сондай-ақ, 8-сынып оқушылары кейде өздерін бала деп атағаны үшін ренжиді. Олар — жеткіншектер, яғни өздерін ересек ретінде сезінеді.

16-17 жастағы жоғары сынып оқушыларын жасөспірім деп атаймыз. Конвенцияның бірінші бабын оқып көрейік: 18 жасқа толмаған әрбір адамзат иесін бала деп санау шартты мақсат. Яғни, 18 жасқа толмаған жасөспірім, жеткіншек те Конвенцияда атап көрсетілген бала құқығын пайдалана алады.

Бала құқықтары туралы Конвенцияға сәйкес, олардың әрқайсысы өзінің жеке тұлғалығын сақтауға құқылы. Жеке тұлға белгісіне оның есімі, тегі, әкесінің аты жатады. Балаға есім ата-анасының келісімі бойынша беріледі. Әдетте, ата-аналар өз балаларына кез келген атты ойлап қоя береді. Дегенмен, ондай таңдаудың шегі бар. Баланың мүддесін

ескере отырып, ата-аналар өз құқықтарын пайдаланып, баланың мүддесіне қарама-қайшы келетін, айналасына күлкі, не жағымсыз жағдай туындататын есімді таңдамау керек. Баланың әкесінің аты ұлттық дәстүр ескеріле отырып, әкесінің есімімен жазылады. Мәселен, ата-аналарының қалауына қарай әкесінің атына «ұлы», «қызы» сөздері қосылып жазылуы мүмкін. Егер баланың әкесінің аты қос аттан тұрса (мәселен Әділмұрат) ата-аналарының қалауына қарай екі аттың бірі баланың әкесінің аты болып жазылады. Егер әкесінің аты белгісіз болса, шешесінің нұсқауымен баланың әкесі ретіндегі адамның есімі жазылады, ал тегі шешесінің тегімен көрсетіледі.

Бала құқықтары туралы халықаралық Конвенцияда қарастырылған:

- мемлекет әрбір баланың аман–сау өсіп, жан–жақты дамуын қамтамасыз етеді;
- бала өмірге келе салысымен тіркеуге алынады және өзіне есім мен азаматтық алуға құқылы;
- әрбір бала өз отбасында, ата–анасымен бірге өмір сүруге құқылы;
- отбасында әкесі мен анасы өз алдына дербес өмір сүрумен, баланы ата-анасымен ажыратуға ешкім құқылы емес;
- бала мектепте кінәлі болғанда да оны ешкімнің ұрып жазалауға, кемсітіп қорлауға құқығы жоқ;
- бала тынығуға және мәдени демалуға құқылы;
- әрбір баланың ой–пікір, ар-ождан және дін еркіндігіне құқығы бар;
- бала өзі қалаған спорт түрімен шұғылдануға құқылы;
- бала денсаулығын сақтауға, емделуге құқылы;
- бала өз ойын еркін айтуға құқылы.

Конвенция бала азаматтығы жайында олардың өмірі мен денсаулығын қорғап, балалардың отбасында өмір сүруін қамтамасыз ету құқығын сақтауды мемлекеттік міндет деп қарастырған. Декларацияның 26-бабында және Қазақстан Республикасы Конституциясының 30-бабында көрсетілген:

1. Бастауыш білім баршаға міндетті ал техникалық және кәсіптік білім — көпшіліктің қолы жетерліктей болуы керек.

2. Білім беру адамның жеке басының кемелденуіне, сондай-ақ халықтар арасындағы өзара түсіністікке, достыққа ықпал етуі тиіс.

3. Ата-аналар балалары үшін білім беру түрін таңдауға құқылы.

4. Қазақстан Республикасының азаматтары тегін орта білім алуға міндетті.

Әрбір баланың жақсы оқып, сабақта өмірге қажетті жаңа және пайдалы білімдерді алуға құқығы бар. Құқық — адамның міндеті де болып табылады. Құқық адамға тек жақсы, игі істерді жасау үшін берілген. Адамға зиян келтіретін істердің барлығына тыйым салынған.

Қорыта айтқанда, қазіргі уақытта бала құқықтары туралы ұғым түсініксіз, құрғақ әрі адамға оғаш түсінік болып табылмайды. Бірнеше онжылдықтар көлемінде балаларды қорғау туралы бүкіл дүниежүзінде сөз қозғалып келеді. Заңдар, стратегиялар мен ережелер балаларды әлсіз, жетілмеген және жетілу мақсатында өздігінен әрекет етуге қабілетсіз деп қарастырып келді. Бұл сатыда балаларға ересектер тарапынан қамқорлық пен көмек қажет және қоғам да өз тарапынан ниеттестік пен аяныштық білдіріп, ақыл-ой дұрыстығынан таныта отырып оң шешімдер қабылдауы қажет. Әлемде адам құқығы ұғымы бірте-бірте қалыптаса бастаған уақытта балаларға қатысты жұмыстар аса қарқынды деңгейде жүргізілген жоқ, «бала» ұғымы «адам» атты аса күңгірт те жалпылама ұғымнан бөлінбеген болатын. Теориялық түрде барлық ер адамдар, әйел адамдар, балалар, мүгедектер, маусымдық жұмысшылар және басқа да адамдар (мысалы, қарт адамдар, аз халықтарға жататын, жоғалып кеткен адамдар, азаптау мен кемсітушілікке ұшыраған адамдар) адам болып табылады және олардың құқықтарын жалпыға танытып, қорғау жеткілікті. Тәжірибеде осы топтардың әрқайсысы үшін жалпы бұқараның құқықтарын мойындауы жеткіліксіз, сондықтан құқық субъектілері ретінде түрлі топтар мен тұғаларды өзара топтастырып, бөлу үшін бірқатар әрекеттер қолға алынған болатын. Осының нәтижесінде бүгінгі күні біз тек қана адам құқықтары туралы емес, сонымен қатар әйелдер құқығы, балалар құқығы, мүмкіндігі шектеулі адамдар құқықтары және т. б. туралы еркін сөз қозғаудамыз.

«Біліп жүрейік!»

1 - маусым — халықаралық балаларды қорғау күні
20 - қараша — дүниежүзілік балалар күні
10 - желтоқсан — адам құқығы күні.

-
- i Қазақстан Республикасының 2002 ж. 08 тамыздағы «Балалар құқығы туралы» заңы.
ii Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан Республикасының Конституциясы күніне орай құттықтауы. 2015 жылғы 30 тамыз.